

Marta Cękańska

Wojskowe Biuro Historyczne

ORCID: 0000-0003-2039-1718

**DZIAŁALNOŚĆ SAMODZIELNEGO REFERATU (WYDZIAŁU)
WOJEN DAWNYCH WOJSKOWEGO BIURA HISTORYCZNEGO
W ŚWIETLE PLANÓW PRACY I SPRAWOZDAŃ Z LAT 1927–1939**

**Activities of the Independent Office (Department) of the Old Wars
of the Military History Bureau
in the light of work plans and reports from 1927 to 1939**

Summary: In 1927, the Independent Office (Department) of the Old Wars was transferred from the Military Institute of Science and Publishing to the structures of the reorganised Military History Bureau together with its then director Otton Laskowski. In 1936, the Office was upgraded to a Department. The activity of this unit, which cocreated military historiography in the interwar period, is an interesting and not sufficiently elaborated issue. In the Central Military Archives of the Military History Bureau, the source material enabling such research has been preserved. On the basis of the work plans and reports contained therein, the main areas of the unit's work as well as the assumptions that guided its activities were presented. Such an approach to the subject is a contribution to further research on the Independent Office (Department) of the Old Wars of the Military History Bureau.

Keywords: Military History Bureau, Independent Office of the Old Wars, Independent Department of the Old Wars, Otton Laskowski

Słowa kluczowe: Wojskowe Biuro Historyczne, Samodzielny Referat Wojen Dawnych, Samodzielny Wydział Wojen Dawnych, Otton Laskowski

Rozkazem Ministra Spraw Wojskowych z 28 czerwca 1927 r. doszło do reorganizacji Biura Historycznego Sztabu Generalnego, które od tamtej pory nosiło nazwę Wojskowe Biuro Historyczne (WBH). Na jego czele stał szef Biura, pod-

legły bezpośrednio Generalnemu Inspektorowi Sił Zbrojnych, którym pozostał Julian Stachiewicz. Wśród zadań tej instytucji w rozkazie wyszczególniono „zbieranie, opracowywanie i ogłaszanie materiałów i prac historycznych, dotyczących się wojen dawnych, ze szczególnym uwzględnieniem wojen polskich, oraz współpracą w tym zakresie z naukowymi instytucjami cywilnymi”¹. W celu realizacji tej misji 8 września tr. wydzielono ze struktur Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego (WINW) Referat Historyczno-Wojskowy, który przeniesiono do Wojskowego Biura Historycznego jako Samodzielny Referat Wojen Dawnych².

Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie działalności Referatu, który w 1936 r. został podniesiony do rangi wydziału, w oparciu o zachowaną w zasobach Centralnego Archiwum Wojskowego WBH dokumentację sprawozdawczą i plany pracy. Składają się na nią raporty przedkładane przez kierownika Referatu, Ottona Laskowskiego, szefowi WBH, a także sprawozdania z pracy całego Biura, w których przeważnie powielano (i skracano) informacje z podsumowań majora. Struktura sprawozdań różni się między sobą, co przypuszczalnie związane jest ze zmianą na stanowisku szefa WBH³. Przeważnie obejmowały one rok sprawozdawczy od czerwca–lipca jednego roku do tego samego miesiąca w roku następnym. Na tej podstawie pragnę przedstawić obszary działalności tej jednostki, przywołując niektóre przedsięwzięcia jako przykłady, co stanowi przyczynek do dalszych badań nad dziejami Samodzielnego Referatu (Wydziału) Wojen Dawnych WBH. Dotychczas działalność Referatu przedstawiana była przede wszystkim w aspektach związanych z „Przeglądem Historyczno-Wojskowym”⁴ czy przez pryzmat aktywności jej kierownika⁵.

W chwili przeniesienia z WINW Samodzielny Referat Wojen Dawnych tworzyły dwie osoby – Otton Laskowski jako kierownik i jeden pracownik cywilny. W ciągu pierwszego roku sprawozdawczego (tj. do czerwca 1928 r.) jego skład stanowili: kierownik (Otton Laskowski), jeden oficer (Jan Giergielewicz) i dwóch pracowników cywilnych na etatach oficerskich (Stefan Pomarański i Stanisław

¹ *Wojskowe Biuro Historyczne – organizacja i skład osobowy*, „Dziennik Rozkazów” 1927, t. 10, nr 19, s. 272.

² Warszawa, Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe (CAW-WBH), Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, s. 53.

³ Julian Stachiewicz zmarł w 1934 r. W latach 1934–1936 pełniącym obowiązki szefa WBH był Edward Perkowicz, a w 1936 r. na stanowisko mianowany został Bronisław Rakowski. Zob. A. Tuliński, *Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939*, cz. 1, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2019, t. 71, nr 4, s. 167–172.

⁴ Zob. M. Cękalska, *Początki „Przeglądu Historyczno-Wojskowego” (1929–1939)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2019, t. 71, nr 4, s. 11–43.

⁵ Np. J. Maroń, *O osobliwościach polskiej historii wojskowości*, Wrocław 2013; J. Maroń, *Otton Laskowski – współtwórca nowoczesnej polskiej historiografii militarnej*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2021, t. 30, nr 3, s. xxx–xxx; B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996, s. 201–210.

Płoski). Personel ulegał zmianie na przestrzeni lat przy zachowaniu stałego kierownictwa, np. przez czasowe odkomenderowywanie oficerów z innych jednostek do pracy w WBH, w tym również do Referatu. Niemniej – na podstawie omawianej dokumentacji, a także uwzględniając aktywność pozasłużbową jego pracowników (np. redagowanie przez Laskowskiego *Encyklopedii wojskowej*) – można stwierdzić, że wobec zadań, jakie stawiano przed Referatem, obsada ta była niedostateczna. Wraz z przeniesieniem częściowej zmianie uległ profil działalności Referatu, który w strukturach WINW miał głównie charakter wydawniczy, z kolei w WBH miał podjąć przede wszystkim pracę naukową⁶.

Do Wojskowego Biura Historycznego Laskowski przybył nie tylko z doświadczeniem i zapleczem personalnym, ale i opracowanym jeszcze w WINW planem prac, który stanowił jego wizję badań nad wojskowością dawną⁷. Dokument ten można uznać za wyjątkowy, odbiega on bowiem w swych założeniach od przedkładanych przez inne wydziały lub referaty planów. Po pierwsze ze względu na to, że nie obejmuje typowego rocznego okresu, a został pomyślany w perspektywie trzyletniej, tj. na lata 1928–1931, co świadczyć może o dużej świadomości samego Laskowskiego odnośnie do organizacji pracy i wyzwań, jakie przed sobą stawiał. Po drugie z uwagi na jego charakter – stanowi on bowiem nie tyle plan prac *sensu stricto*, ile sformułowanie misji Referatu, przygotowany z uwzględnieniem wyzwań i problemów wynikających ze stanu badań nad wojskowością dawną w tamtym okresie⁸. Laskowski wyszczególnił w nim cztery podstawowe wyzwania, na które składały się organizacja pracowni, gromadzenie źródeł, wydawnictwo źródeł i prace konstrukcyjne (rozumiane jako pisanie i publikowanie tekstów naukowych).

Od samego początku zakładano współpracę Referatu z instytucjami cywilnymi w stopniu większym niż w przypadku pozostałych jednostek w strukturach WBH. Świadczy o tym już cytowany we wstępie artykułu fragment rozkazu ministra spraw wojskowych. Dalsze potwierdzenia odnaleźć można w omawianym Planie prac Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych na trzechlecie 1928–1931 i późniejszej działalności kierownika, chociażby przy wydawaniu „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”, dla którego starano się pozyskać możliwie jak najwięcej współpracowników ze środowisk akademickich⁹. Wynikało to z jednej strony z chęci nawiązania dialogu między istniejącym już środowiskiem cywilnych ba-

⁶ Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, s. 53.

⁷ CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Plan prac Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych na trzechlecie 1928–1931, bp.

⁸ Szerzej zob. O. Laskowski, B. Pawłowski, *Badania dawnej polskiej historii wojskowej. Zadania pracy i ogólna charakterystyka źródeł*, Warszawa 1927. Publikacja ta powstawała w podobnym czasie, co omawiany plan, w początkach funkcjonowania Laskowskiego w strukturach WBH.

⁹ Zob. M. Cękalska, *Początki...*, s. 21–27.

daczy dawnej historii wojskowej a ciągle tworzącym się w stosunkowo młodym Wojsku Polskim gronem badaczy w mundurach, z drugiej zaś – z ewidentnych braków personalnych¹⁰. Znamienne, że właśnie od konieczności nawiązania współpracy z pracownikami uczelni wyższych zaczął Laskowski planowanie organizacji pracowni. Zgodnie z jego koncepcją Referat miał inspirować badania nad historią wojen dawnych, a także dostarczać fachową pomoc i wskazówki metodologiczne. Takie umiejscowienie wymuszało zatem zgromadzenie i opracowanie pomocy, w oparciu o które pracownicy WBH mogliby udzielać niezbędnego wsparcia naukowcom. W tym celu Laskowski uznawał za niezbędne: przygotowanie bibliografii przedmiotowej, obejmującej zarówno źródła wydane, jak i opracowania¹¹; przeprowadzenie inwentaryzacji archiwów i wytypowanie tych, w których mogą znajdować się materiały interesujące dla badaczy tej problematyki; inwentaryzowanie militariów polskich tak w kraju, jak za granicą, co pozwoliłoby na stworzenie „centralnego katalogu polskich militariów”¹²; inwentaryzację materiałów ikonograficznych; gromadzenie źródeł, względnie ich odpisów.

Opisane zadanie powiązane było z pozostałymi celami, jakie w planie nakreślił Laskowski. Stanowiły one również w pewnym stopniu kontynuację działalności Referatu z WINW, szczególnie w zakresie prac wydawniczych¹³. Gromadzenie źródeł miało odbywać się z wykorzystaniem możliwości, jakie stwarzało znalezienie się pod jednym kierownictwem z Centralnym Archiwum Wojskowym¹⁴. Jeżeli chodzi o wydawnictwa źródłowe, Laskowski zarysował przedsięwzięcie wydania całej serii, która mogłaby ukazywać się pod zbiorową nazwą *Monumenta Militaria Historica* lub *Źródła do Polskiej Historii Wojskowej* – wzorem wcześniejszych serii wydawniczych Akademii Umiejętności. Zapewne dzięki znajomości realiów takiej tytanicznej pracy kierownik nie zamieścił szczegółowego projektu, wskazując jedynie tematy, do których materiały już zgromadzono i które znajdowały się wówczas w opracowaniu, a także te, które jego zdaniem były w zasięgu. Publika-

¹⁰ „Przy obecnej etatowej obsadzie referatu nie będzie on w stanie własnymi tylko siłami za- dośćczynić wszystkim potrzebom nauki w swoim zakresie. Stąd konieczność przerzucenia pewnej części pracy na zewnątrz poza referat oraz wciągnięcie w nią wyższych uczelni przy zachowaniu wpływu na prace ich w tym kierunku” (Plan...).

¹¹ Warto przytoczyć, na jakie grupy dzielił Laskowski zagadnienia obejmujące polską historię wojskową: „a) zagadnienia z dziedziny dawnych wojen polskich, b) zagadnienie ustrojowo-organizacyjne, c) zagadnienia z historii polskiej sztuki wojennej, d) zagadnienia z historii poszczególnych rodzajów broni w Polsce, e) tematy do monografii wielkich wodzów polskich i teoretyków wojskowych” (Plan...).

¹² Zakładał przy tym współpracę z Centralną Biblioteką Wojskową i Centralnym Archiwum Wojskowym. Katalog miał w zamyśle uwzględnić „każdy akt, djariusz, pisma i t.d. posiadające znaczenie dla naszych dziejów wojskowych” (Plan...).

¹³ Por. *Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. Sprawozdanie z czynności za lata 1918–1924*, Warszawa 1925, s. 17–18.

¹⁴ Podczas reorganizacji Biura szefowi WBH podporządkowano również Centralne Archiwum Wojskowe (*Wojskowe Biuro Historyczne...*).

cje naukowe dzielił natomiast na prowadzone przez pracowników Referatu i przez osoby z zewnątrz, których prace mogły zostać pozyskane przez WBH¹⁵.

Trzyletni plan Laskowskiego został – po naniesieniu drobnych poprawek – przyjęty przez Stachiewicza¹⁶. W pierwszym roku funkcjonowania Referatu w WBH udało mu się opracować instrukcję wydawnictw źródłowych, która obowiązywała również pozostałe wydziały i referaty. Stworzono wykaz tematyczny z polskiej historii wojskowej, który stanowił podstawę do dalszej pracy (głównie opracowania bibliografii). W sprawozdaniu z roku 1927/1928 wymieniono również broszurę *Badania dawnej polskiej historii wojskowej*¹⁷, w której autorzy zawarli ogólny plan prac nad historią wojskowości dawnej. Udało się też nawiązać współpracę z ważnymi ośrodkami badawczymi i instytucjami cywilnymi¹⁸. W tym celu (a także w związku z poszukiwaniami archiwalnymi) pracownicy Referatu odbywali podróże służbowe. W początkowych założeniach Referat miał wspierać badania poprzez udzielanie subsydiów, do czego rzeczywiście doszło w przypadku współpracy z Zakładem Architektury Polskiej przy Politechnice Warszawskiej. Subsydium pokrywało wydatki związane z pomiarami i sporządzaniem dokumentacji polskich zamków i twierdz¹⁹. Współ z Towarzystwem Wiedzy Wojskowej (TWW) subsydiowano także prace Centralnej Biblioteki Wojskowej (CBW) w zakresie inwentaryzacji militariów polskich w archiwach w Warszawie, Krakowie, Wilnie i we Lwowie. Ponadto Laskowski i Tadeusz Różycki-Kołodziejczyk prowadzili wykłady, ćwiczenia, odczyty i seminaria²⁰.

Na rok sprawozdawczy 1928/1929 planowano przede wszystkim przygotowanie do obchodów 100. rocznicy powstania listopadowego²¹ m.in. poprzez

¹⁵ Plan...

¹⁶ Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, s. 40.

¹⁷ Zob. przyp. 5.

¹⁸ Były to Uniwersytet Warszawski, Zakład Architektury Polskiej przy Politechnice Warszawskiej, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Towarzystwo Miłośników Historii, Kasa im. Józefa Mianowskiego, Archiwum Główne Akt Dawnych, Biblioteka Ordynacji Krasieńskich, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, Muzeum Wojska, Uniwersytet Jagielloński, Polska Akademia Umiejętności, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Ksiąząt Czartoryskich, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Polskie Towarzystwo Historyczne, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Archiwum Miejskie we Lwowie, Muzeum Narodowe we Lwowie, „Kwartalnik Historyczny”, Uniwersytet Poznański, Sekcja Historyczna PTPN, Biblioteka Raczyńskich, Archiwum Państwowe w Poznaniu, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie i Archiwum Państwowe w Wilnie.

¹⁹ Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, s. 54.

²⁰ Np. kurs z zakresu wojen napoleońskich w Wyższej Szkole Wojennej, prowadzony przez Różyckiego-Kołodziejczyka. W zespole WBH odnaleźć można liczne materiały z tego i podobnych kursów, zawierające wykazy tematów poszczególnych wykładów, notatki prowadzących i prace słuchaczy.

²¹ Zob. M. Cękańska, *Wkład Wojskowego Biura Historycznego w obchody stulecia powstania listopadowego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2021, t. 73, nr 4, s. 134–163.

zbieranie i przygotowywanie do druku źródeł²² oraz udział w przygotowaniach do V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie w 1930 r., za którego część wojskową miał odpowiadać właśnie Referat. Ponadto planowano poszukiwania materiałów źródłowych do powstania styczniowego, a także powołanie czasopisma poświęconego historii wojskowości polskiej, czyli przyszłego „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”²³.

Co ciekawe, w sprawozdaniu z pracy samego Referatu – w przeciwieństwie do raportu z działalności całego WBH, z którym w pozostałych kwestiach w punkcie poświęconym wojnom dawnym zasadniczo się pokrywał – wyszczególniono prócz powyżej opisanych przedsięwzięć także *Program metodyczny dla oficerów, pracujących nad wojną światową z ramienia W.B.H. oraz trzy wykłady z zakresu heurystyki i krytyki źródeł*²⁴. Mając w pamięci, że to właśnie Referat opracował instrukcję wydawnictw źródłowych dla WBH, pozwala to wysnuć przypuszczenie, że pracownicy Referatu, z Laskowskim na czele, byli cenieni we własnej instytucji ze względu na dużą wiedzę metodologiczną²⁵.

Kolejny okres sprawozdawczy, obejmujący działalność WBH od 30 czerwca 1928 r. do 30 czerwca 1929 r., można uznać za rok przełomowy, przede wszystkim ze względu na powołanie z inicjatywy Juliana Stachewicza „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”. Redaktorem naczelnym tego czasopisma został Laskowski, a wydawanie go należało do zadań Referatu (Wydziału) aż do końca jego funkcjonowania²⁶. Na początkowym etapie pracy wydawniczej natrafiono jednak na trudności ze względu na zmiany personalne w Referacie. Stefan Pomarański, który wraz z Laskowskim podjął się trudu uruchomienia periodyku jako sekretarz redakcji (i prowadził także badania nad powstaniem styczniowym), został powołany do służby czynnej w 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej. Drugi referent, Jan Giergielewicz, został przeniesiony na stanowisko kierownika innego działu WBH – Samodzielnego Referatu Archiwalnego. Co prawda, pozostając w strukturach Biura, nadal realizował on część prac z zakresu wojen dawnych (m.in. to on przejął po Pomarańskim sekretariat redakcji), ale w znacznie mniej-

²² Z inicjatywy i dzięki nakładowi finansowemu WBH ukazały się *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, oprac. B. Pawłowski, Warszawa 1931–1935, t. 1–4.

²³ Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego za czas od lipca 1927 do czerwca 1928, s. 55.

²⁴ CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. na czas od 6 listopada 1927 r. do 30 czerwca 1928 r., bp.

²⁵ Otton Laskowski dopiero w 1927 r. ukończył studia historyczne, uzyskując stopień magistra. Wiesław Majewski uważał Laskowskiego za jednego z „wielkich magistrów” polskiej historiografii militarnej (J. Maroń, *Następcy Wolińskiego i Herbst, czyli outsiderzy polskiej historiografii wczesnonowożytnej (XVI–XVII w.)*, [w:] *Na wojnie i w szlacheckim dworku*, red. K. Maksymiuk, D. Wereda, R. Roguski, Siedlce 2016, s. 10; S. Herbst, *Laskowski Otton*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, t. 16, s. 532–533).

²⁶ Szerzej na ten temat zob. M. Cękalska, *Początki...*

szym wymiarze niż dotychczas. Drugi cywilny pracownik Referatu, Stanisław Płoski, został natomiast oddelegowany do prac nad przygotowaniem materiałów w związku z 100. rocznicą wybuchu wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831²⁷.

Zbieg okoliczności sprawił zatem, że większość pracy Referatu spadła na jedną osobę, czyli Laskowskiego. Kontynuowano prace nad bibliografią, utrzymano subsydia dla CBW w zakresie inwentaryzowania militariów polskich i zacieśniono współpracę z podmiotami zewnętrznymi (m.in. dzięki „Przeglądowi Historyczno-Wojskowemu”), kontynuując i rozszerzając udział WBH w przygotowaniach do Zjazdu Historyków Polskich w 1930 r.²⁸ Bardziej szczegółowy raport Laskowskiego informuje również – obok zarysowanych wyżej przedsięwzięć – o objęciu przez niego stanowiska przewodniczącego Sekcji Historycznej TWW, co w jego opinii pozwoliło na zwiększenie siły oddziaływania WBH i doskonalenie warsztatu naukowego w szerszym gronie wojskowych. Zdaniem majora posiedzenia dyskusyjne „dają [...] sposobność do swobodnej wymiany myśli, wpływają na nawiązanie ściślejszej łączności pomiędzy ludźmi interesującymi się historią wojskową, a z drugiej strony przyczyniają się do pogłębienia osobistej pracy badawczej, oraz urobienia metody badań historyczno wojskowych”²⁹, stanowiąc coś na wzór seminarium. Wygłaszane na spotkaniach referaty, nad którymi toczono pogłębioną dyskusję, mogły w opinii kierownika ukazywać się drukiem, co miało miejsce choćby w przypadku artykułu Mariana Małuszyńskiego pt. *Próba analizy bitwy pod Płowcami*³⁰, opublikowanego na łamach „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”. Laskowski odnotował w sprawozdaniu także pierwsze przypadki kierowania przez badaczy zapytań do Referatu, dotyczących np. materiałów źródłowych lub metodyki badań. Wśród osób, które utrzymywały stały kontakt z Referatem, wymieniono m.in. Stanisława Herbsta. Nawiązano także współpracę z kolejnymi instytucjami cywilnymi³¹.

Następny rok – jak wynika z zarysowanych wcześniej planów – zdominowany był przez prace nad różnymi formami obchodów 100. rocznicy powstania listopadowego. W ramach obchodów przygotowywano publikacje³², edycje źródłowe,

²⁷ CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r., bp.

²⁸ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.2, Sprawozdanie roczne z prac Wojskowego Biura Historycznego, 15 VII 1929 r., s. 102–104.

²⁹ Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r.

³⁰ M. Małuszyński, *Próba analizy bitwy pod Płowcami (27 IX 1331)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1929, t. 1, nr 1, s. 61–84; Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r.

³¹ Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r.

³² M.in. *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, red. O. Laskowski, Warszawa 1931.

uczestniczono w Zjeździe Historyków Polskich w Warszawie i zorganizowano konkurs na prace poświęcone historii walk o niepodległość. W kwestii zakorzeniania się „Przeglądu Historyczno-Wojskowego” w ówczesnym środowisku historyków wojskowości Laskowski stwierdził, że stanowisko czasopisma „należy uważać za całkowicie utrwalone. [...] Za dodatni wynik dotychczasowej działalności Referatu należy uważać coraz częstsze zgłaszanie się autorów o wskazówki i kontrolę osiągniętych wyników”³³. W ramach pracy wewnętrznej Referatu kontynuowano dotychczasowe zajęcia, tj. przede wszystkim opracowywanie bibliografii i inwentaryzowanie archiwaliów. Funkcjonowanie Referatu napotykało na trudności związane z kryzysem ekonomicznym, co wpłynęło m.in. na wysokość udzielanych subsydiów (a w kolejnym roku na zupełne ich zawieszenie)³⁴.

Negatywne skutki kryzysu i znaczące ograniczenie budżetu wstrzymały prace w obszarach wymagających nakładów finansowych. Utrzymano wydawanie „Przeglądu Historyczno-Wojskowego” i kontynuowano prace nad wydawnictwem źródłowym poświęconym wojnie polsko-rosyjskiej 1830–1831, ale już w ograniczonym zakresie względem pierwotnych planów (t. 2–4 mają mniejszą objętość względem t. 1, który w zasadniczej części zdołano ukończyć przed pojawieniem się trudności finansowych). Sytuacja ta wymusiła skupienie się na pracach wewnętrznych Referatu, które polegały na kontynuacji wcześniejszych przedsięwzięć, głównie inwentaryzacyjnych. Udało się utrzymać współpracę z pokrewnymi instytucjami, a także pozyskać nowych partnerów, wśród których znalazł się Generalstabens krigshistoriska avdelning, czyli Wydział Historii Wojsny szwedzkiego Sztabu Generalnego³⁵.

Jakkolwiek budżet i stan osobowy pozostawały w opinii Laskowskiego ograniczone, rok sprawozdawczy 1933/1934 przyniósł przejęcie przez Referat opieki nad biblioteką podręczną WBH. Prace nad bibliografią i inwentaryzacją archiwaliów znajdowały się na etapie, który „zaczyna umożliwiać dawanie informacji i wskazówek historykom spoza W.B.H., którzy obecnie coraz częściej zgłaszają się po informacje z tego działu”³⁶. W związku z 250. rocznicą praca naukowa pracowników Referatu skupiała się na tematyce odsieczy Wiednia i postaci Jana III Sobieskiego, a także na opracowywaniu haseł do *Encyklopedii wojskowej* (wydawanej od 1931 r., co stanowiło działalność pozasłużbową). Poszukiwanie, pozyskiwanie i opracowywanie materiałów do wojen z czasów Jana III Sobieskiego

³³ Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r.

³⁴ Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych W.B.H. za czas od 30 VI 1928 r. do 30 VI 1929 r.; CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1931 – do 1 VI 1932, bp.

³⁵ Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 30 VI 1931 – do 1 VI 1932.

³⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 15 VI 1933 r. do 15 VI 1934 r., bp.

były kontynuowane aż do końca działalności Referatu (Wydziału). Pozycja Referatu ugruntowała się w tym czasie jeszcze bardziej, o czym świadczyć może m.in. obowiązek opiniowania przez jego pracowników artykułów do „Polski Zbrojnej” i innych czasopism wojskowych³⁷. Zorganizowano także kurs metodyczny historii wojskowej dla młodych badaczy cywilnych i podejmowano działania w ramach współpracy z instytucjami spoza wojska.

Sprawozdanie za rok 1935/1936 w zasadniczej mierze informuje o kontynuowaniu pracy w dotychczasowych obszarach. Na uwagę zasługuje praca bieżąca, do której Laskowski zaliczył opiniowanie prac, kwerendy i odpowiedzi na zapytania, a także porady naukowe. Wyciągał wnioski co do funkcjonowania całego Referatu:

Obsada personalna Referatu jest obciążona zbyt pracą bieżącą, zwłaszcza kwerendami i opiniowaniem prac nadsyłanych w przeważnej ilości dotyczą poszukiwań rodzin powstańców w sprawie wiadomości o swych przodkach. Kwerendy te zasadniczo nie wchodzi w zakres działalności W.B.H. i jedynie odrywają od normalnej pracy naukowej. Opiniowanie ma dla Referatu duże znaczenie, gdyż pozwala na wyłapanie bardziej interesujących dla W.B.H. prac i pozwala na oddziaływanie naukowe autorów z W.B.H. niezwiązanych. Pożądane jest wzmocnienie obsady personalnej referatu przez posiadanie specjalnego referenta do prac bieżących, co pozwoli na skierowanie wysiłków pozostałych pracowników Referatu na prace ściśle naukowe³⁸.

Z drugiej strony pozycja Referatu w środowisku naukowym i poza nim pozwoliły Laskowskiemu na konstatację:

Dotychczasowa współpraca W.B.H. z instytucjami naukowymi i kołami historyków daje nadzwyczaj dodatnie wyniki. Rola W.B.H. jest coraz bardziej doceniana na terenie naukowym, tak samo jak rola historii wojskowej, jako odrębnej gałęzi nauki historycznej, obecnie sprawa ta nie ulega już wątpliwości. [...] obecnie praca nad historią Polski bez uwzględnienia momentów historyczno-wojskowych i współdziałania w niej [wojska – M.C.] jest wręcz niemożliwa³⁹.

Przejawem tego wzrostu znaczenia historii wojskowości miało być dążenie do nawiązania współpracy z Polską Akademią Umiejętności w pracy nad *Polskim słownikiem biograficznym*.

³⁷ Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 15 VI 1933 r. do 15 VI 1934 r. Laskowski tego nie precyzuje, ale prawdopodobnie chodzi o prace, które tematycznie obejmowały zagadnienia z historii wojskowości dawnej.

³⁸ CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 15 VI 1935 r. do 20 VI 1936 r., bp.

³⁹ Sprawozdanie z czynności Samodzielnego Referatu Wojen Dawnych w W.B.H. za czas od 15 VI 1935 r. do 20 VI 1936 r.

Problem zaabsorbowania przez prace bieżące udało się częściowo rozwiązać dzięki wprowadzeniu ściślejszego podziału zadań między pracowników Referatu, podniesionego w 1936 r. do rangi wydziału. Nie pociągnęło to za sobą zwiększenia liczby etatów. Główny ciężar prac, związany z opiniowaniem i odpowiedziami na zapytania, został scedowany na Płockiego. Oprócz kontynuowanych przedsięwzięć wydawniczych, badawczych i inwentaryzacyjnych realizowano plan podnoszenia kompetencji językowych pracowników poprzez obowiązkową naukę niemieckiego i włoskiego. Laskowski, jako szef Wydziału, został mianowany przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego członkiem komisji podręcznikowej. Na potrzebę uczestnictwa w jej pracach opracował memoriał w sprawie programu nauczania historii w liceach ogólnokształcących⁴⁰.

Ostatnie dwa lata sprawozdawcze pokazują, że praca Wydziału Wojen Dawnych przebiegała w sposób systematyczny i tylko w sporadycznych przypadkach nie udawało się zrealizować zaplanowanych przedsięwzięć⁴¹. Wobec stale niewystarczającego personelu dostrzegano konieczność oparcia się na współpracy z cywilnymi instytucjami naukowymi. Brak środków finansowych spowodował zatrzymanie prac inwentaryzacyjnych, które dzięki subsydiom prowadziła CBW. Pozyskanie pieniędzy na ten cel było mocno akcentowane we wnioskach do dalszej pracy na okres sprawozdawczy 1939–1940, „zwłaszcza, że większa część już została wykonana”⁴².

Prześledzenie dokumentacji sprawozdawczej z 12 lat, stanowiącej samoocenę pracy, pozwala zarysować obraz Referatu (Wydziału) Wojen Dawnych jako jednostki WBH nie tylko przez pryzmat jej wieloletniego wybitnego kierownika, ale i prozy codzienności – stałych braków personalnych, problemów finansowych, projektów wymagających ogromnego nakładu pracy, niedotrzymywanych zobowiązań. Był to jednak przede wszystkim oddział, który przez wszystkie te lata wypracował sobie niekwestionowaną pozycję i stanowił ważny ośrodek badań nad polską historią wojskową. Zakładane już na samym początku jego istnienia oparcie się na współpracy z cywilnymi środowiskami badaczy, ale też młodych adeptów, przyniosło wymierne korzyści, choćby w postaci udziału w zjazdach historyków, zaproszeń do różnych gremiów, pozyskiwania nowych autorów, w końcu uznania go za autorytet, o czym świadczą liczne zapytania i prośby o opinie. Warto zwrócić uwagę na fakt, że wyznaczony na samym początku działalności

⁴⁰ CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Sprawozdanie z czynności Wydziału Wojen Dawnych Wojskowego Biura Historycznego za czas od 15 VI 1936 r. do 1 VI 1937 r., bp.

⁴¹ Np. rozprawy o metodzie badań terenowych z zakresu dawnej historii wojskowej czy monografii Janusza Wolińskiego, poświęconej wojnie z Turcją w latach 1674–1676, która nie została dostarczona przez autora (zob. CAW-WBH, WBH, sygn. I.431.1.522, Sprawozdanie z czynności Wydziału Wojen Dawnych Wojskowego Biura Historycznego od 1 VII 1938 r. do 30 VI 1939 r., bp.).

⁴² Sprawozdanie z czynności Wydziału Wojen Dawnych Wojskowego Biura Historycznego od 1 VII 1938 r. do 30 VI 1939 r.

kierunek działań Referatu nie uległ zasadniczej zmianie. W sferze domysłów pozostać mogą pytania o dalszy rozwój jego prac: jak wyglądałyby np. kompletne edycje źródłowe do wojen z czasów Jana III Sobieskiego i jak ich publikacja wpłynęłaby na kształtowanie młodego pokolenia historyków wojskowości nowożytnej?

Jak wspominałam na wstępie, niniejszy artykuł stanowi zaledwie przyczynek i nie aspiruje do miana kompleksowego opracowania poświęconego działalności Samodzielnego Referatu (Wydziału) Wojen Dawnych WBH. Wśród archiwaliów zachowały się pewne wzmiankowane w sprawozdaniach materiały, dysponujemy również dokumentacją, która pozwalałaby rzucić światło na kulisy powstawania niektórych publikacji. Mam nadzieję zgłębiać dalej tę tematykę, opracowania poświęcone poszczególnym aspektom pracy lub przedsięwzięciom podejmowanym przez jednostkę pod kierownictwem Laskowskiego bez wątpienia wzbogaciłyby bowiem stan wiedzy o tym, jak kształtowały się badania nad wojskowością dawną prowadzone przez historyków w mundurach.

Bibliografia

Źródła aktowe

Warszawa, Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe, Wojskowe Biuro Historyczne.

Literatura

- Cękańska M., *Początki „Przeglądu Historyczno-Wojskowego” (1929–1939)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2019, t. 71, nr 4, s. 11–43.
- Cękańska M., *Wkład Wojskowego Biura Historycznego w obchody stulecia powstania listopadowego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2021, t. 73, nr 4, s. 134–163.
- Herbst S., *Laskowski Otton*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. E. Rostworowski, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, t. 16, s. 532–533.
- Laskowski O., Pawłowski B., *Badania dawnej polskiej historii wojskowej. Zadania pracy i ogólna charakterystyka źródeł*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1927.
- Małuszyński M., *Próba analizy bitwy pod Płowcami (27 IX 1331)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1929, t. 1, nr 1, s. 61–84.
- Maroń J., *Następcy Wolińskiego i Herbsta, czyli outsiderzy polskiej historiografii wczesnonowożytnej (XVI–XVII w.)*, [w:] *Na wojnie i w szlacheckim dworku*, red. K. Maksymiuk, D. Wereda, R. Roguski, Wydawnictwo UPH, Siedlce 2016, s. 7–17.
- Maroń J., *Ottom Laskowski – współtwórca nowoczesnej polskiej historiografii militarnej*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2021, t. 30, nr 3, s. xxx–xxx.
- Maroń J., *O osobliwościach polskiej historii wojskowości*, Chronicon, Wrocław 2013.
- Miśkiewicz B., *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Akademia, Poznań 1996.
- Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, red. O. Laskowski, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1931.

- Tuliński A., *Oficerowie Biura Historycznego i Wojskowego Biura Historycznego w latach 1922–1939*, cz. 1, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2019, t. 71, nr 4, s. 157–189.
- Wojskowe Biuro Historyczne – organizacja i skład osobowy*, „Dziennik Rozkazów” 1927, t. 10, nr 19, s. 272.
- Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy. Sprawozdanie z czynności za lata 1918–1924*, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa 1925.
- Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, oprac. B. Pawłowski, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1931–1935, t. 1–4.